

คัมภีร์อุทาน: ความรู้เรื่องธรรมเนียม
และประเพณีทางศาสนาสำหรับฆราวาส

The Utāna: Knowledge on Religious Customs
and Tradition for Layman

แคทธียา อังทองกำเนิต *

Catthaleeya Aungthonggumnerd

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาคุณค่าของคัมภีร์อุทานในแง่การถ่ายทอดความรู้เรื่องธรรมเนียมและประเพณีทางศาสนาสำหรับฆราวาส ผลการศึกษาพบว่าคัมภีร์อุทานอธิบายธรรมเนียมและประเพณีต่างๆ ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ธรรมเนียมการปฏิสังขาร ธรรมเนียมการต้อนรับ ประเพณีการทำบุญเลี้ยงพระ ประเพณีการทำบุญตักบาตร ประเพณีการบวช และประเพณีการทำศพ ซึ่งธรรมเนียมและประเพณีทางศาสนาบางประการได้รับการสืบทอดมาจวบจนถึงปัจจุบัน การศึกษาครั้งนี้ทำให้ประจักษ์คุณค่าของคัมภีร์อุทานทั้งในฐานะคู่มือปฏิบัติตนของฆราวาสและข้อมูลประกอบในการศึกษาเชิงความสัมพันธ์ระหว่างคติชนกับศาสนาด้วย

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร และนิสิตปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาคติชนวิทยา ภาควิชาวรรณคดีและคติชนวิทยา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร

Abstract

This article aims to investigate the merits of the Utāna in passing on knowledge on religious customs and traditions for laymen. It is found that the Utāna explains various customs and traditions in the Buddha era, including having an audience with the Buddha, salutation and welcoming customs, merit making and food offering to monks, ordination, and cremation. Some of the customs and traditions have been carried on until present. This study points out the merits of the Utāna as a guideline for laymen to follow and also as useful information for studying the relationship between folk wisdoms and religions.

ความนำ

คัมภีร์อุทาน หรือ “พระวจนะที่พระพุทธองค์ทรงเปล่งด้วยพระหฤทัย บันดาล” เป็นส่วนหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก ในคัมภีร์พระไตรปิฎกบาลี เป็นเล่มที่ 3 แห่งขุททกนิกาย อยู่ระหว่าง พระธรรมบทกับอิติวุตตกะ (ไอร์แลนด์, 2546: 1) คัมภีร์อุทานประกอบด้วยเทศกถาจำนวน 80 เรื่อง แบ่งออกเป็น 8 บท (วรรค; chapter) ได้แก่ โขธวรรคที่ 1 มุจลินทวรรคที่ 2 นนทวรรคที่ 3 เมฆิยวรรคที่ 4 โสณเถรวรรคที่ 5 ชัจฉนทวรรคที่ 6 จูฬวรรคที่ 7 ปาฏลิกามิยวรรคที่ 8 “ชื่อเรื่อง ‘อุทาน’ หมายถึง ถ้อยแถลง ส่วนมากเป็นร้อยกรองในตอนที่สุดแห่งเทศกถา นำด้วยคำต่อไปนี้ ‘ครั้นพระผู้มีพระภาคทรงดำเนิงหมายนัยสำคัญดังนี้แล้ว ได้ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า’ (อต โข ภควา เอตมตถิ วิทิตวา ตายี เวลายิ อิมิ อุทานิ อุทานะสิ) ดังนั้น อุทาน จึงหมายถึงการเปล่งวาจาที่เกิดจากความบันดาลใจที่ลึกซึ้ง หลั่งไหลออกมาเป็นธรรมชาติ” (ไอร์แลนด์, 2546: 1)

คัมภีร์อุทานคัดัดตอนมาจากพระไตรปิฎกบาลีในที่ต่าง ๆ กล่าวถึงเหตุการณ์ตั้งแต่พระพุทธเจ้าบรรลุมัชฌิมาปฏิญาณจนถึงปรินิพพาน เนื้อหาในคัมภีร์อุทานนอกจากจะกล่าวถึงพุทธกิจขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและ

หลักธรรมคำสอนที่พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเหล่าภิกษุสงฆ์แล้ว คัมภีร์อุทานยังถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับธรรมเนียมและประเพณีทางศาสนาทั้งของพระสงฆ์และฆราวาสที่ควรถือเป็นแนวทางประพฤติปฏิบัติอีกด้วย

การศึกษาพระคัมภีร์และงานเขียนทางศาสนาถือเป็นแหล่งข้อมูลสำคัญในการศึกษาคติชนวิทยา ดังที่เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (2546: 61) กล่าวว่า “พระคัมภีร์ก็มีการกล่าวอ้างถึงธรรมเนียมประเพณีและพิธีกรรมของพื้นบ้าน” ศาสนามีอิทธิพลอย่างมากต่อธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรม ดังจะเห็นได้จากประเพณีของชาวไทยตั้งแต่เกิดจนตายมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น

จุดประสงค์ของบทความนี้ เพื่อเผยแพร่ให้คนไทยรู้จักคัมภีร์อุทานมากขึ้น และเพื่อชี้ให้เห็นธรรมเนียมและประเพณีทางศาสนาบางประการที่พุทธศาสนิกชนถือปฏิบัติมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน

ความหมายของธรรมเนียมและประเพณี

คำว่า ขนบ ธรรมเนียม ประเพณี เป็นคำที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน บางครั้งใช้ต่อเนื่องเป็นคำเดียวว่า ขนบธรรมเนียมประเพณี แท้จริงแล้วคำว่า ขนบ และธรรมเนียม ถือเป็นประเภทหนึ่งของประเพณี ดังที่เสฐียรโกเศศ (2517: 174) ให้ความหมายประเพณี (tradition) ไว้ว่า “การกระทำด้วยกิจยาอาการใดๆ ซึ่งประพฤติกันอยู่บ่อยๆ จนเป็นนิสัยความเคยชิน และมีการถ่ายทอดและสืบๆ ต่อเป็นแบบอย่างกันมาในสวนรวม” และจำแนกประเพณีเป็น 3 ประเภท ได้แก่ จารีตประเพณี (mores) ขนบประเพณี (institution) และธรรมเนียมประเพณี (convention)

จารีตประเพณี เป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมนับถือว่าเป็นสิ่งมีค่าแก่ส่วนรวม ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดเว้นไม่กระทำตามประเพณี ก็ถือว่าเป็นผิดเป็นชั่ว (เสฐียรโกเศศ, 2514: 9)

ชนบทประเพณี คือประเพณีที่วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้โดยตรงหรือโดยปริยาย โดยตรงคือวางเป็นระเบียบพิธีการไว้แจ้งชัด โดยปริยายคือรู้กันเอง และไม่ได้วางเป็นระเบียบแบบแผนไว้ ว่าควรจะทำอะไรและปฏิบัติกันอย่างไร ชนบท แปลว่า ระเบียบแบบแผน เช่น ชนบทราชการคือระเบียบแบบแผนของราชการ ชนบทประเพณีกลางที่ก็เรียกว่า ระเบียบประเพณีซึ่งเป็นคำเกิดใหม่ เมื่อลืมหืมคำแปลของคำว่าชนบทเสียแล้ว (เสฐียรโกเศศ, 2514: 20)

ธรรมเนียมประเพณี คือประเพณีเกี่ยวกับเรื่องธรรมดาสามัญ ไม่มีผิด ไม่มีถูกเหมือนเรื่องจารีตประเพณี ไม่มีระเบียบแบบแผนอย่างเรื่องชนบทประเพณี ผู้ใดทำผิดหรือฝ่าฝืนประเพณี ก็ไม่ถือว่าเป็นเรื่องสลักสำคัญอะไรนัก นอกจากจะเห็นว่าเป็นผู้ขาดการศึกษาหรือเสียสมบัติผู้ดีเท่านั้น ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องที่นิยมและถือกันเป็นธรรมเนียมสืบ ๆ กันมาในหมู่คณะ เป็นอย่างเรื่องกิริยามรรยาทเกี่ยวกับอิริยาบถทั้งสี่คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ตลอดจนการกิน การพูดจา การแต่งตัว และการอื่นๆ อีกมากอย่าง สิ่งเหล่านี้ เด็กๆ ที่เกิดมา ย่อมได้รับการสั่งสอนอบรมสืบต่อกันมา หรือไม่ก็ได้รับรู้ด้วยตนเองจากที่เห็นผู้ใหญ่หรือคนอื่นประพฤติกันอยู่เป็นตัวอย่าง (เสฐียรโกเศศ, 2514: 22-23)

นอกจากนี้ ยังมีคำว่า ประเพณีปรัมปรา ซึ่งหมายถึงประเพณีที่กระทำมาแต่โบราณ อาจจะเปลี่ยนแปลงไปได้หากสภาพแวดล้อม ความเชื่อ สถานการณ์ ข้อจำกัดของสังคมเปลี่ยนแปลงไป เช่น การบูชาผีบ้านผีเมือง ประเพณีขอฝน ประเพณีบูชาขวัญ ประเพณีนางร้องไห้ในงานศพ เป็นต้น

ปัจจุบันมีผู้ใช้คำว่า ประเพณี กับสิ่งที่กระทำกันเป็นประจำ สิ่งที่ทำอยู่เสมอ เช่น ฟุตบอลประเพณี กีฬาประเพณี ประเพณีรับน้อง หรือสิ่งที่กระทำกันเสมอในโอกาสหนึ่งๆ เช่น ประเพณีข้ามเส้นศูนย์สูตร ประเพณีมอบกุญแจเมืองแก่แขกสำคัญของประเทศ ประเพณีบายศรีสู่ขวัญ ประเพณีสืบชะตา เป็นต้น

คำสำคัญของบทความนี้คือ คำว่า ธรรมเนียม และ ประเพณี คำว่า ธรรมเนียมในบทความนี้ผู้เขียนหมายถึงกิริยามารยาท อิริยาบถต่างๆ ที่ประพฤติปฏิบัติกันในสังคม ส่วนประเพณีในบทความนี้จะกล่าวถึงประเพณีทางศาสนา

คัมภีร์อุทานถือได้ว่าเป็นคัมภีร์ที่ให้ความรู้เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีทางพุทธศาสนาอย่างละเอียด ทั้งธรรมเนียมและประเพณีของพระสงฆ์และฆราวาสที่ถือเป็นแนวปฏิบัติในสังคมสมัยพุทธกาล ซึ่งธรรมเนียมและประเพณีบางประการที่กล่าวถึงในคัมภีร์ฉบับนี้ ยังสืบเนื่องเป็นแนวปฏิบัติของคนในสังคมจวบจนถึงปัจจุบัน ในที่นี้จะขออธิบายความรู้เรื่องธรรมเนียมประเพณีของฆราวาสที่ควรปฏิบัติได้แก่ ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ธรรมเนียมการต้อนรับพระสงฆ์ ประเพณีการเลี้ยงพระ ประเพณีการทำบุญตักบาตร ประเพณีการบวช และประเพณีการทำศพ

ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและการเข้าพบพระสงฆ์

คัมภีร์อุทาน กล่าวถึงธรรมเนียมปฏิบัติในการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหรือการเข้าพบพระสงฆ์ อย่างเป็นขั้นเป็นตอน เริ่มตั้งแต่การแสดงความเคารพ การปฏิสันถาร การสนทนา ถือเป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับพุทธศาสนิกชนได้เป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น ใน สุปปาวสาสูตร นางสุปปาวสาโกลิยธิดาให้พระสวามีไม่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยการตริกลสามข้อว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ย่อมแสดงธรรมเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นปฏิบัติดีแล้ว ปฏิบัติเพื่อละทุกข์เห็นปานนี้ พระนิพพานเป็นสุขจริงหนอ ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้” (สุปปาวสาสูตร: 42) พระนางสุปปาวสาโกลิยธิดาได้แนะนำขั้นตอนการปฏิบัติตนในการเข้าเฝ้าและการปฏิสันถารกับพระพุทธเจ้าแก่พระสวามีอย่างละเอียด สิ่งแรกที่จะต้องปฏิบัติเมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าคือ การถวายบังคม ต่อจากนั้นจึงปฏิสันถาร ทูลถามถึงพระสุขภาพพลานามัย แล้วจึงกล่าวถึงจุดประสงค์ที่เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ดังความที่บรรยายใน สุปปาวสาสูตรว่า

ครั้งนั้น พระนางสุปปาวสาโกลิยธิดา รับสั่งกับพระสวามี “เชิญเสด็จมานี้เกิดเจ้าพี่ ขอเชิญพระองค์เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถวายบังคมพระบาทของผู้มีพระภาคด้วยเศียรเกล้า ในนามของ

หม่อมฉัน จงทูลถามถึงพระสุภาพ พละนามัย ความสมบูรณ์ พระกำลัง และความอยู่สำราญ และกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ ผู้เจริญ นางสุปวาสาโกลิยธิดา ถวายบังคมพระบาทของพระองค์ มีพระภาค ด้วยเศียรเกล้าและทูลถามถึงพระสุภาพ พละนามัย ความสมบูรณ์พระกำลัง และความอยู่สำราญ” และจงกราบทูล อย่างนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ นางสุปวาสาทรงครรภ์อยู่ เจ็ดปี และเจ็บครรภ์ติดต่อมาเป็นเวลาเจ็ดวัน แต่แม้นางจะรู้สึก เสียตแวง เจ็บ ปวด รวดร้าว นางก็อดกลั้นได้ ด้วยการตรึกสาม ข้อว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ พระนิพพานเป็นสุขจริงหนอ ไม่มีทุกข์เห็นปานนี้” (สุปวาสาสูตร: 42-43)

เมื่อเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเสร็จแล้ว เมื่อกลับต้องถวายบังคมลา ดังเช่น เหตุการณ์เมื่อพระสวามีของนางสุปวาสาโกลิยธิดาเสร็จกิจธุระของตนแล้ว ก็ลุก จากอาสนะ ถวายบังคม แล้วกระทำประทักษิณ ดังความในสุปวาสาสูตรว่า

พระราชบุตรของพระเจ้าโกลิยะทูลรับพระดำรัสแล้ว ทรงชื่นชมยินดีพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค เสด็จลุกขึ้นจาก อาสนะ ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไปสู่निเวสน์ ของตน

ในสมัยพุทธกาล การถวายความเคารพพระพุทธเจ้าเมื่อลากลับแตกต่าง จากปัจจุบันกล่าวคือ เมื่อถวายบังคมแล้ว จะทำประทักษิณคือ เดินเวียนขวารอบ พระพุทธเจ้าเพื่อแสดงความเคารพ การกระทำประทักษิณเป็นการแสดงความ เคารพบุคคลผู้ควรบูชารวมถึงพระภิกษุสงฆ์ด้วย ดังตัวอย่างเช่น เมื่อพระโสณะได้ ฟังคำของพระมหากัจจानะที่อนุญาตให้ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ก่อนจะไปได้กระทำ ประทักษิณรอบพระมหากัจจानะ ดังความที่บรรยายไว้ว่า “ท่านพระโสณะชื่นชม ยินดีภาสิตของท่านพระมหากัจจानะแล้ว ลุกจากอาสนะ อภิวัตน์ท่านพระมหากัจจานะ กระทำประทักษิณ (หลีกไป)...” (โสณสูตร: 120)

ธรรมเนียมการต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์

การจัดเตรียมสถานที่รับรองพระภิกษุสงฆ์ เป็นเรื่องที่ขรवासครทราบถึงสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นที่ควรเตรียมไว้รับรอง ใน ปาฏลิกามิยสูตร ได้กล่าวถึงการจัดเตรียมสถานที่ประทับของพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ไว้ว่า

...ลำดับนั้น อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิกามเห็น ว่า พระผู้ที่พระภาคทรงรับแล้ว ลุกจากอาสนะ กระทำประทักษิณแล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก ครั้นแล้วลาดเครื่องลาดทั้งปวง ปลูกาดอาสนะ ตั้งหมอนน้ำ ตามน้ำมันประทีป แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายปลูกาดแล้ว ปลูกาดอาสนะ ตั้งหมอนน้ำตามประทีป ขอพระองค์ทรงกระทำตามที่เห็นสมควรเถิด” (ปาฏลิกามิยสูตร: 172)

จากข้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ต้องจัดเตรียมให้พร้อมคือ การปลูกาดอาสนะ ตั้งหมอนน้ำ ตามประทีป การปลูกาดอาสนะถือเป็นสิ่งที่สำคัญ จะให้พระนั่งพื้นเช่นคนธรรมดาสามัญไม่ได้ “เพราะพระสงฆ์เป็นผู้ซึ่งควรได้รับความเคารพสูงกว่าคนธรรมดาสามัญ ไม่บังควรที่ผู้อ่านจะนั่งร่วมกับท่านหรือนั่งที่สูงกว่าท่าน ยิ่งเป็นผู้หญิงด้วยแล้ว ห้ามเด็ดขาด จะปลูกาดเสื่อหรือพรมเป็นที่นั่งเนื่องถึงกันเป็นอันเดียวไม่ได้...” (เสฐียรโกเศศ, 2529: 59) และเหตุที่ต้องตามน้ำมันประทีปเพราะในสมัยพุทธกาลไม่มีไฟฟ้าใช้

เมื่อชาวปาฏลิกามจัดเตรียมสถานที่พร้อมแล้ว จึงทูลพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระภิกษุเข้ามาในเรือนพัก ดังข้อความที่บรรยายถึงเหตุการณ์ตอนนี้ไว้ว่า

ลำดับนั้น เป็นเวลาก่อนเที่ยง พระผู้มีพระภาคทรงครองจีวร ถือบาตรและสังฆาฏิ เสด็จเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงล้างพระบาท เสด็จเข้าไปในเรือน และประทับนั่งพิงเสากลาง ผินพระพักตร์ไปทางทิศบูรพาภิกษุสงฆ์...นั่งพิงฝา

ด้านหลัง ผินหน้าไปทางบูรพา แวดล้อมพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่เบื้องหน้า แม้อุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลีคามก็ล้างเท้า แล้วเข้าไปยังเรือนสำหรับพัก นั่งฟังผาด้านหน้า ผินหน้าไปทางทิศประจิม แวดล้อมพระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่เบื้องหน้า (ปาฏลีคามียสูตร: 173)

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่า ก่อนที่พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าเรือน จะทรงล้างพระบาทก่อน ซึ่งถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติก่อนจะเข้าเรือนชาน ธรรมเนียมฝ่ายไทยก็เช่นเดียวกัน ก่อนเข้าบ้านเรือนจะต้องล้างเท้าก่อนเข้าบ้าน เนื่องจากคนไทยติดนิสัยนั่งบนพื้นมากกว่านั่งเก้าอี้ บริเวณหัวบันไดบ้านในสมัยก่อน จะจัดวางภาชนะใส่น้ำวางไว้ที่หัวบันได เพื่อให้ผู้ที่ขึ้นบ้านตักน้ำล้างเท้าก่อนขึ้นเรือนเพื่อความสะอาด และเมื่อจัดงานนิมนต์พระสงฆ์มาทำบุญเลี้ยงพระที่บ้าน ก็ต้องมีคนตักน้ำคอยล้างเท้าให้ท่านก่อนขึ้นเรือน ซึ่งเสฐียรโกเศศ (2546: 18) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า

“...ส่วนชาวไทย เมื่อจะขึ้นบนเรือนก็ต้องถอดรองเท้า เพราะต้องนั่งกับพื้น และพื้นก็สะอาดดีอยู่แล้วถ้าไม่ได้สวมรองเท้า ก็ต้องล้างเท้าที่หัวบันไดเสียก่อน ซึ่งเขามีน้ำล้างเท้าใส่ภาชนะไว้ให้ที่เชิงบันไดเรือน เหตุนี้เมื่อพระสงฆ์ก่อนจะขึ้นบนเรือน ถ้าเป็นอย่างสมัยเก่า จึงต้องมีคนคอยล้างเท้าให้ท่าน จะให้ท่านตักน้ำ ซึ่งยังไม่กรองล้างเองดูไม่บังควร เพราะผิวนัย”

ธรรมเนียมการล้างเท้าพระภิกษุสงฆ์ยังถือปฏิบัติสืบเนื่องมาถึงปัจจุบัน ดังที่ปรากฏในหนังสือศาสนพิธีสำหรับภิกษุสามเณรและประชาชน ภาคพิธีการทำบุญและอนุโมทนาวิธีว่า “การต้อนรับพระสงฆ์ควรจัดหรือส่งผู้ใดผู้หนึ่งให้เตรียมคอยต้อนรับพระ และเตรียมน้ำไว้สำหรับล้างเท้าพระ เมื่อพระมาถึงแล้วพึงออกไปนิมนต์ แล้วล้างเท้าเช็ดเท้าที่เปียกให้ และพาไปยังที่พัก” (ศาสนพิธีสำหรับภิกษุสามเณรและประชาชน ภาคพิธีการทำบุญและอนุโมทนาวิธี, 2540: 7)

ความที่ยกมาข้างต้น นอกจากจะกล่าวถึงธรรมเนียมการล้างเท้าก่อนเข้าเรือนแล้ว ยังกล่าวถึงตำแหน่งที่ประทับของพระพุทธเจ้าและและตำแหน่งที่นั่งของคณะสงฆ์ จากข้อความว่า “เสด็จเข้าไปในเรือน และประทับนั่งพึงเสากลาง ผืนพระพักตร์ไปทางทิศบูรพาภิกษุสงฆ์...นั่งพึงผาด้านหลัง ผืนหน้าไปทางบูรพา แวดล้อม พระผู้มีพระภาคผู้ประทับอยู่เบื้องหน้า” พระพุทธเจ้าประทับนั่งพึงเสากลางอยู่เบื้องหน้าพระภิกษุรูปอื่นๆ ที่นั่งพึงผาแวดล้อมพระพุทธเจ้าอยู่เบื้องหลัง พระพุทธเจ้าและหมู่สงฆ์จะผืนพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ตำแหน่งทิศทางการนั่งของพระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ส่งอิทธิพลมาถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้จากการตั้งที่สักการบูชาพระรัตนตรัย จะตั้งพระพุทธรูปหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทิศที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ หรือไม่ก็สามารถอนุโลมให้หันไปทางทิศเหนือ ดังที่พระธรรมวโรดม (2538: 77) ได้กล่าวไว้ว่า

โต๊ะหมู่บูชาพระรัตนตรัย นิยมจัดตั้งไว้ด้านขวาของอาสนสงฆ์ ตั้งไว้สูงกว่าอาสนสงฆ์พอสมควร และนิยมตั้งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เพราะเป็นทิศที่พระพุทธเจ้าประทับนั่งตรัสรู้พระอนุตรตรัสสัมโพธิญาณสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า ถ้าขัดข้องเพราะสถานที่ไม่อำนวย ก็นิยมตั้งหันหน้าไปทางทิศเหนือ หรือทิศใดทิศหนึ่ง แต่ไม่นิยมตั้งหันไปทางทิศตะวันตกเพราะถือกันว่า ทิศตะวันตก เป็นทิศอัศตงคตแห่งพระอาทิตย์เป็นทิศแห่งความเสื่อม ไม่เจริญรุ่งเรือง

จะเห็นได้ว่าธรรมเนียมการต้อนรับพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ในสมัยพุทธกาล ยังคงปฏิบัติสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หากแต่ธรรมเนียมบางประการก็แตกต่างไปจากสมัยพุทธกาลเนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

ประเพณีทำบุญเลี้ยงพระ

ในสมัยพุทธกาล การนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารที่บ้านสามารถนิมนต์ด้วยวาจาได้โดยตรง ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อุทาน เมื่อครั้งนายจุนทะช่างโลหะนิมนต์พระพุทธเจ้าไปรับภัตตาหารที่เรือนของตนว่า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์
จงทรงรับภัตของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ พระเจ้าข้า”
พระผู้มีพระภาคทรงรับนิมนต์โดยดูขณะภาพ ลำดับนั้นนายจุนทะ
ช่างโลหะทราบว่ามีพระภาคทรงรับนิมนต์แล้ว ลุกจากอาสนะ
ถวายบังคม กระทำประทักษิณแล้วหลีกไป (จุนทสูตร: 165)

เมื่อทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าแล้ว หากพระพุทธองค์ทรงนิ่งเฉยหมายถึงทรงรับคำนิมนต์ ดังนั้น เมื่อนายจุนทะเห็นอาการดังกล่าว จึงถวายบังคมลา กระทำประทักษิณแล้วออกไป ส่วนการนิมนต์พระสงฆ์ในปัจจุบัน สามารถนิมนต์ด้วยวาจา และทำฎีกานิมนต์เป็นลายลักษณ์ โดยทำเป็นหนังสือฎีกานิมนต์มีรายละเอียดข้อความดังนี้ “ขออาราธนาพระคุณเจ้า (เจริญพระพุทธมนต์หรือแสดงพระธรรมเทศนา) ในงาน(มงคลทำบุญฉลองอายุ) ที่บ้าน (เลขที่...ตำบล...ฯลฯ) กำหนด ณ วันที่ (4 ธันวาคม พ.ศ.2496) เวลา (16.00 น.) รุ่งขึ้น (เช้าหรือเพล) รับภัตตาหาร” (เสฐียรโกเศศ, 2546: 14)

เมื่อนิมนต์พระแล้ว เจ้าของบ้านต้องจัดเตรียมสถานที่ให้เรียบร้อย ปลูกตอาสนะ จัดเตรียมของใช้ที่จำเป็น และเตรียมภัตตาหารให้เรียบร้อย ภัตตาหารที่จัดเตรียมถวายต้องทำอย่างประณีต ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างเมื่อนายจุนทะสั่งคนให้ตกแต่งอาหารอย่างประณีตว่า “นายจุนทะช่างโลหะสั่งให้ตกแต่งโภชนียาหารอันประณีต รวมทั้งสุกรมัทวะ” (จุนทสูตร: 166) หรือผู้ที่นิมนต์จัดทำภัตตาหารถวายเองอย่างประณีต เช่น นางสุปวาสาจัดทาถนียโภชนียาหารอย่างประณีตด้วยมือของนางเองเป็นเวลาเจ็ดวัน ดังความว่า “ครั้งนั้น พระนางสุปวาโสกลียธิดา ทรงอังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยชาถนียโภชนียาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์ของพระนางทั้งสิ้นเจ็ดวัน” (สุปวาสสูตร: 46)

เมื่อถึงเวลาภัตกาล เจ้าภาพต้องไปนิมนต์พระสงฆ์มาฉันภัตตาหารที่เตรียมไว้ ดังที่นายจุนทะช่วงโลหะได้กราบทูลเชิญพระพุทธเจ้าพร้อมพระภิกษุสงฆ์มาฉันภัตตาหารเช้า ดังความในจุนทสูตรว่า

เมื่อราตรีล่วงไป นายจุนทะช่วงโลหะสั่งให้ตกแต่งขาพนีย โภชนียาหารอันประณีต รวมทั้งสุกรมัททวะปริมาณมาก ในนิเวสน์ของตน แล้วกราบทูลภัตกาลแด่พระผู้มีพระภาคว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้วภัตพร้อมแล้ว”

ครั้งนั้นเป็นเวลาเช้า พระผู้มีพระภาคทรงครองจีวร ถือบาตรและสังฆาฏิ เสด็จไปยังนิเวสน์ของนายจุนทะช่วงโลหะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์แล้วประทับนั่งเหนืออาสนะที่ปูลาดถวาย (จุนทสูตร: 166)

พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ทรงครองจีวร ถือบาตรและสังฆาฏิเสด็จเข้าไปในบ้านของนายจุนทะ และนั่งบนอาสนะที่นายจุนทะปูลาดถวาย พระภิกษุสงฆ์จะฉันภัตตาหารได้ต่อเมื่อมีผู้อังคาส หมายถึงการถวายหรือการประเคน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทในพระวินัยปิฎกเล่มที่ 2 มหาวีภังค์ ในปาจิตติยกัณฑ์ หมวดโภชนวรรค สิกขาบทที่ 10 ห้ามภิกษุฉันอาหารที่ไม่ได้รับประเคน ยกเว้นน้ำและไม่สีฟัน

การถวายภัตตาหารเริ่มจากการถวายพระพุทธเจ้า ต่อจากนั้นจึงประเคนพระภิกษุองค์อื่นๆ ดังตัวอย่างใน ปาฏลिकามิยสูตร ว่า

...ลำดับนั้น สุทินะและวัสสการะมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมคธ อังคาสภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ด้วยขาพนีย โภชนียาหารอันประณีต ให้อ้อมหน้าสำราญด้วยมือของตน (ปาฏลิกามิยสูตร: 177-178)

การถวายข้าวพระพุทธเจ้ามีปรากฏสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบันนี้ เป็นการระลึกถึงพระพุทธเจ้า ดังที่เสฐียรโกเศศกล่าวว่า “ประเพณีถวายข้าวพระพุทธ แม้จะเป็นคติที่เห็นได้ว่า สืบเนื่องมาแต่โบราณนานไกล เป็นเรื่องคติความเชื่อเดิม...แต่ที่ทำเป็นประเพณีกันมากก็ไม่เห็นว่าเสียหายอะไร นอกจากเป็นเครื่องแสดงความนับถือในพระพุทธเจ้า ด้วยนึกว่าพระองค์ท่านยังอยู่” (เสฐียรโกเศศ, ม.ป.ป., 91) การถวายข้าวพระพุทธจะทำก่อนการถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์ ดังที่เสฐียรโกเศศ (ม.ป.ป., 91) อธิบายไว้ว่า

ก่อนจะถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์จะต้องมีการถวายภัตตาหารแด่พระพุทธเจ้าด้วย คือ จัดสำรับไปวางลงบนโต๊ะปูผ้าขาวหน้าที่บูชา จตุรูป 3 ดอกปักที่กระถางรูป นึ่งคุกเข่าประนมมือว่านโม 3 จบ แล้วว่าคำถวายข้าวพระलगที่ถ้าไม่จัดเป็นสำรับ จัดอาหารเป็นสิ่งละน้อยไว้ในภาชนะที่ถวายคล้ายเครื่องสังเวยก็มี เสร็จถวายข้าวพระพุทธแล้ว จึงจะประเคนภัตตาหารถวายแด่พระสงฆ์ लगที่ก็ถวายพร้อมกัน คนประเคนอาหารพระก็ประเคนไป คนถวายข้าวพระพุทธก็ถวายไป...

ปัจจุบันแม้พระพุทธเจ้าจะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่พุทธศาสนิกชนก็ยังระลึกถึงองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสมอ เมื่อจะประกอบพิธีใดทางศาสนา จะจัดเตรียมพระพุทธรูปเปรียบเสมือนพระพุทธรองค์เป็นประธานไว้

ประเพณีการทำบุญตักบาตร

การทำบุญตักบาตรถือเป็นประเพณีปฏิบัติของชาวพุทธ เป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนาช่วยรักษาพุทธประเพณี และเป็นการทำนุบำรุงศาสนา อีกทั้งการทำบุญตักบาตรยังถือเป็นอีกวิถีทางหนึ่งให้พุทธศาสนิกชนได้สะสมเสบียงบุญไว้ในโลกหน้า ทั้งเป็นการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้องที่ล่วงลับไปแล้ว

ไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิ ได้กล่าวถึงอานิสงส์ผลบุญที่ได้กระทำในสำนักพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอรหันต์ซึ่งมีมากมายเหนือ

คณานับ ดังความตอนหนึ่งที่นาง อสนิมิตาสอนพระเจ้าศรีธรรมโศกราชให้หมั่น
ทำบุญ ทำทาน ถือศีล ฟังธรรมว่า

...แต่นี้ไปเมื่อหน้าจึงผู้เป็นเจ้าเอาพระองค์เจ้าผู้เป็นเจ้าประกอบ
ในศาสนาพระพุทธเจ้า แลพระองค์เจ้าเร่งสดับนี้ฟังธรรมจำศีล
ทำบุญจงหนักหนา ในศาสนาพระพุทธเจ้าเกิด เหตุการณ์ใด
เหตุการณ์นั้น อันว่าเราท่านจะได้พบศาสนาพระพุทธเจ้านี้ยาก
นักหนาแล อันว่าบุญแลธรรมอันได้กระทำในสำนักนี้
พระพุทธเจ้า แลพระปัตยกโพธิเจ้าแลพระอรหันต์ชีณาสพเจ้า
ทั้งหลาย อันว่าผลบุญนั้นมีมากนักหนา ถ้าจะนับจะคณนาได้มิ
ถ้วนได้เลยฯ ด้วยการดังนี้แล แต่นี้ไปเบื้องหน้าจึงท่านหมั่น
ทำบุญ หมั่นอวยทานหมั่นสดับนี้ฟังธรรมจำศีลหมั่นสอนใจอย่า
ให้เคียดเสพยาด้วยมิตรสหายผู้ดี แลพระองค์เจ้าอย่ามีความ
ประมาทแก่พระธรรมสักเมื่อเลยฯ...(พระยาสิทธิไทย, 2515: 167)

การทำบุญมิได้จำกัดในหมู่มนุษย์เท่านั้น แม้แต่พระอินทร์และเหล่า
เทวดาต่างก็กระทำความบุญ ด้วยหวังว่าอานิสงส์ผลบุญที่ตนได้ทำ อาจให้สมบัติใน
พรหมโลกได้ ดังที่กล่าวในไตรภูมิพระร่วง ตอนมนุสสภูมิว่า “บุญทั้งหลายนี้มีไฉ่แต่
เมืองมนุษย์ภูมิกระทำแลฯ ได้บุญในแผ่นดินนี้ทั้งฝูงเทพยดาอันอยู่ในฉกามาพจร
ภูมิก็ดีย่อมกระทำความบุญ ฝูงนี้แลจึงได้เป็นพระอินทร์เทวดาในเมืองฟ้าไฉ้ฯ บุญฝูงนั้น
ให้ได้สมบัติเป็นมลากเป็นดีในกามโลกย์นี้ได้ไฉ่ อาจให้ได้สมบัติเป็นมลากเป็นดีใน
กามโลกย์นี้ได้ไฉ่ อาจให้ได้สมบัติในพรหมโลกย์นี้ได้ฯ” (พระยาสิทธิไทย, 2515: 188)

คัมภีร์อุทานในพระมหาภักตสปสูตร ได้กล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระอินทร์และ
เหล่าเทวดาหาร้อยช้วนชายออกมาทำบุญตักบาตรถวายท่านพระมหาภักตสปะ
พระสาวกผู้ได้รับการยกย่องเป็นเอตทัคคะในทางผู้ทรงธุดงค์ว่า เมื่อครั้งท่านถอน
ออกจากสมาธิว่า

สมัยนั้นเทวดาประมาณห้าร้อยพากันชวนถวาย
เตรียมอาหารบิณฑบาตถวายท่านพระมหากัสสปะ ท่านพระ
มหากัสสปะห้ามเทวดาห้าร้อยเหล่านั้นแล้ว ถึงเวลาเช้าครองจีวร
ถือบาตรและสังฆาฏิ เข้าไปสู่พระนครราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต

สมัยนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงมีพระประสงค์จะ
ถวายอาหารบิณฑบาตแก่ท่านพระมหากัสสปะ จึงทรงนิรมิต
เพศเป็นช่างทอหูก ทอหูกอยู่ ส่วนนางอสุรกายญาคู้อสุชากรอ
ด้ายอยู่ ครั้นนั้นท่านพระมหากัสสปะเดินรับอาหารตามลำดับ
ตรอกเข้าไปถึงนิเวศน์ของท้าวสักกะจอมเทพ ท้าวสักกะจอมเทพ
ได้ทรงเห็นท่านพระมหากัสสปะมาแต่ไกลจึงเสด็จออกจากเรือน
ทรงต้อนรับ ทรงรับบาตรจากมือ เสด็จเข้าไปสู่เรือน ทรงดักข้าว
จากหม้อใส่เต็มบาตรแล้วถวายแด่ท่านพระมหากัสสปะ
บิณฑบาตนั้นมีสุปะและพญูชนะเป็นอันมาก

ท่านพระมหากัสสปะได้มีความดำริว่า “ผู้นี้เป็นใครหรือ
จึงมีฤทธิ์มีอานุภาพเห็นปานนี้” ครั้นนั้น ท่านพระมหากัสสปะได้
ดำริว่า “ท่านสักกะจอมเทพหรือหนอ” ท่านพระมหากัสสปะทราบ
ดังนี้แล้ว ได้กล่าวกับท่านสักกะจอมเทพว่า “ดูกรท่านท้าวโกสิย
มหาบพิตรทรงทำดังนี้ มหาบพิตรอย่าทำดังนี้อีก”

ท่านสักกะจอมเทพตรัสว่า “ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปะ
ผู้เจริญ แม้ข้าพเจ้าก็ต้องการบุญ แม้ข้าพเจ้าก็พึงทำบุญ”

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงอภิเวทท่านพระ
มหากัสสปะ ทรงทำประตักษิณแล้วเหาะขึ้นสู่เวหาส เปล่งอุทาน
สามครั้งขึ้นกลางอากาศว่า “ท่านนี้ยอดเยี่ยม ท่านถวายพระ
กัสสปะบำเพ็ญดีแล้ว” (มหากัสสปสูตร: 68-69)

จากเหตุการณ์ดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่า แม้แต่พระอินทร์และเทวดาต่างก็ต้องการบำเพ็ญบุญเพื่อสะสมบุญของตนให้มากยิ่งขึ้นไป ดังที่พระอินทร์กล่าวกับพระมหากัสสปะ “ข้าแต่ท่านพระมหากัสสปะผู้เจริญ แม้ข้าพเจ้าก็ต้องการบุญ แม้ข้าพเจ้าก็พึงทำบุญ” นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นความแตกต่างระหว่างการตักบาตรในสมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบันกล่าวคือ ในสมัยพุทธกาลนั้นการตักบาตรฆราวาสจะรับบาตรจากภิกษุตักอาหารใส่แล้วนำมาถวายพระ ส่วนในปัจจุบันฆราวาสเพียงแต่ตักอาหารใส่ในบาตรเท่านั้น

ประเพณีการบวช

สมัยพุทธกาล การอุปสมบทไม่สามารถทำได้ง่ายเหมือนในปัจจุบัน เนื่องจากพระภิกษุยังมีจำนวนไม่มากเช่นในปัจจุบัน ในโศกสูตรกล่าวถึงโศกโกฏิกัณณะที่ขอร้องให้พระมหากัจจानะอนุญาตให้เขาบวชถึงสามครั้ง จนครั้งที่สามพระมหากัจจानะจึงอนุญาตให้โศกโกฏิกัณณะบรรพชาเป็นสามเณร เมื่อผ่านไปอีกสามปีจึงได้อุปสมบทให้ เนื่องจากการรวบรวมภิกษุให้ครบत्วรคณัั้นทำได้โดยลำบาก ดังที่บรรยายไว้ว่า

ลำดับนั้น อุบาสกโศกโกฏิกัณณะเข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง กล่าวว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อก็กระผมนั่งอยู่ในที่หลีกเร้น (ได้เกิดความคิดว่า) ‘วิธีที่พระคุณเจ้ามหากัจจานะแสดงธรรมนั้น...ออกจากเรือนเที่ยวไป เป็นผู้ไม่มีเรือน’ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอพระคุณเจ้ามหากัจจานะให้กระผมบวชเถิด”

เมื่ออุบาสกโศกโกฏิกัณณะกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระมหากัจจานะได้กล่าวกับอุบาสกโศกโกฏิกัณณะว่า “ดูกร โศก การประพาสพิภพจรยัทำได้ยาก มีภัตเตียว นอนผู้เตียวตลอดชีวิต ดูกรโศกะเชิญ เธอเป็นคฤหัสถ์ในเรือน และจงหมั่นปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายพยายามประพาสพิภพจรยั มีภัตหนเตียว นอนผู้เตียว”

ครั้งนั้น การปรารภเพื่อจะบวชของอุบาสกโสณโกฏิก็ณเฑาะไ้รับไป

แม้ครั้งที่สอง อุบาสกโสณโกฏิก็ณเฑาะอยู่ในที่หลีกเร้น ได้เกิดความคิด อุบาสกโสณโกฏิก็ณเฑาะก็ไ้เข้าไปหาท่านพระมหากัจจानะ และขอออกจากเรือน แต่ก็ไ้รับคำตอบเหมือนเดิม ถึงครั้งที่สามท่านพระมหากัจจानะจึงไ้ให้อุบาสกโสณโกฏิก็ณเฑาะบรรพชา

สมัยนั้น อวันตีทักษิณบถมีภิกษุน้อย ล่วงไปสามปี ด้วยความยากลำบาก ท่านพระมหากัจจानะจึงสามารถรวบรวมภิกษุสงฆ์ทศวรรค จากที่นั่นบ้างที่นี้บ้างจนครบองค์ และท่านพระโสณะไ้ได้อุปสมบท (โสณสูตร: 118-119)

ในสมัยพุทธกาล ตามพระวินัยจะประกอบพิธีอุปสมบทได้ คณะภิกษุสงฆ์ต้องประกอบด้วยภิกษุอย่างน้อย 10 รูป หรือ ทสวคฺคํ ภิกษุสงฆ์ ดังที่ไอร์แลนด์อธิบายว่า

ทสวคฺคํ ภิกษุสงฆ์ ตามพระวินัยแล้ว คณะภิกษุสงฆ์ต้องประกอบด้วยภิกษุอย่างน้อย 10 รูป จึงจะประกอบพิธีอุปสมบทได้ กล่าวคือประกอบพิธีที่ยกฐานะสามเณรขึ้นเป็นพระภิกษุ แต่ด้วยการขออนุญาตของพระมหากัจจानะ จำนวนภิกษุสงฆ์นี้ลดลงไ้เหลือ 5 รูป...ดังมีเรื่องของพระโสณโกฏิก็ณเฑาะรวมอยู่ ซึ่งแสดงว่ามีการลดหย่อนผ่อนปรนแล้ว อย่างไรก็ตาม ในการบรรพชาสามเณรนั้นเพียงพระภิกษุอาวสุรูปเดียวก็สามรถประกอบพิธีได้ ดังนั้น ท่านพระโสณะจึงสามารถบรรพชาเป็นสามเณรได้ทันทีหลังจากที่พระอาจารย์อนุญาตให้บวช ท่านไ้บวชเป็นสามเณรอยู่สามปีจึงไ้ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ (ไอร์แลนด์, 2546: 213)

ด้วยเหตุที่อวันตัทักขิณบพมีภิกษุน้อย การจะรวบรวมภิกษุสงฆ์ให้ครบ ทศวรรคกระทำได้ลำบากนัก จึงมีการลดหย่อนจำนวนภิกษุให้น้อยกว่า 10 รูป ถึง กระนั้นก็ต้องใช้เวลารวบรวมพระสงฆ์เพื่อประกอบพิธีกรรมอุปสมบทให้โสณ โกฏิกันณนานถึงสามปี ส่วนในปัจจุบันนั้นการอุปสมบทนั้นมีได้ยากลำบาก ดังเช่นสมัยพุทธกาล เมื่อใครต้องการอุปสมบทให้ไปติดต่อดัตต เจ้าอาวาสจะจัดหา พระอุปัชฌาย์ให้ ผู้ที่จะบวชจะต้องท่องคำขอวชสรณคณน์ และศีล 10 ให้ได้เตรียม เครื่องอัฐบริขารและเครื่องใช้ที่จำเป็นไป

ประเพณีการทำศพ

ประเพณีการทำศพในสมัยพุทธกาล เมื่อมีใครเสียชีวิต ก็จะนำร่างไปเผา แล้วทำสถูปไว้เหนืออัฐิของผู้ล่วงลับ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์อุทาน ตอนพาหิยสูตร เมื่อพาหิยทารุจียะถูกแม่โคลูกอ่อนขวิดถึงแก่ชีวิตแล้ว พระพุทธเจ้าได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายเรื่องการทำศพพาหิยทารุจียะว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอจงช่วยกันจับสรีระของพาหิยะ ยกขึ้นวางบนแคร่ นำไปเผาเสีย แล้วจงทำสถูปไว้ สหายในชีวิตพรหมจรรย์ของเธอได้ ทำกาลกริยาแล้ว” (พาหิยสูตร: 29)

จะเห็นได้ว่า การทำศพในสมัยพุทธกาลนั้นไม่มีความยุ่งยากซับซ้อนนัก เมื่อเผาเสร็จแล้ว ก็จะทำสถูปไว้ การทำสถูปมีปรากฏมาถึงในปัจจุบัน เมื่อเผาศพ เรียบร้อยแล้ว ลูกหลานของผู้ล่วงลับอาจเก็บอัฐิไว้ที่บ้าน หรือนำอัฐิมาบรรจุไว้ใน สถูปที่สร้างขึ้นเป็นที่ระลึกและให้ลูกหลานได้เคารพกราบไหว้

นอกจากนี้ ในคัมภีร์อุทานยังกล่าวถึง ประเพณีการชำระร่างกายหลังไป ร่วมงานศพไว้ด้วย ตัวอย่างเช่น เอกปุตตสูตร อุบาสกทั้งหลายได้กล่าวถึงเหตุที่มี ผมและเสื้อผ้าเปียกมาเฝ้าพระพุทธเจ้าในเวลาเที่ยงว่า “ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บุตร คนเดียวเป็นที่รัก เป็นที่พอใจของข้าพระองค์ได้ทำกาลละลง เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงมีผ้าชุ่ม มีผมเปียกเข้ามาในเวลาเที่ยง” (เอกปุตตสูตร: 41) การชำระ

ร่างกายด้วยการล้างหน้า หรืออาบน้ำนั้น ทำเพื่อชำระล้างสิ่งที่ไม่ดีที่อาจติดมาเมื่อไปร่วมงานศพ ดังที่เสฐียรโกเศศได้อธิบายถึงเรื่องการชำระล้างมลทินหลังกลับจากงานศพไว้ว่า

เมื่อเสร็จจากเผาศพ ต้องล้างหน้าหรืออาบน้ำเสีย ประเพณีนี้เกี่ยวกับเรื่องปลดเปลื้องมลทินที่ไปเผาศพ เพื่อล้างจิตใจที่อาจติดมา ให้สะอาดหมดจดกลับเป็นมงคลอีก ประเพณีที่ทำกันในชนบท เขาตักน้ำใส่ครุมาตั้งไว้หลาย ๆ ครุ เมื่อเผาศพแล้วพากลับบ้าน ก็วกน้ำในครูล้างหน้าล้างศีรษะ หรือในกลางแจ้งก็ไปอาบน้ำในสระที่วัด คืออาบทั้งผ้านุ่งไม่ต้องผลัดผ้ากลับบ้านทั้งผ้าเปียก คล้ายของฮินดูอาบน้ำตอนเมื่อมีคนตายตั้งเส้าไว้ข้างต้น (เสฐียรโกเศศ, 2505: 211)

จากการศึกษาคัมภีร์อุทานในแง่การถ่ายทอดธรรมเนียมและประเพณีทางศาสนาสำหรับฆราวาส สะท้อนให้เห็นว่า คัมภีร์ทางศาสนามีอิทธิพลอย่างมากต่อการประพฤติปฏิบัติตนของคนในศาสนา ดังจะเห็นได้จากธรรมเนียมและประเพณีทางพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกชนยังถือปฏิบัติอย่างเหนียวแน่น หากแต่มีรายละเอียดปลีกย่อยในการประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันไปตามยุคสมัยและสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

สรุป

คัมภีร์อุทานเปรียบเสมือนหนังสือคู่มือการปฏิบัติตนของฆราวาส ที่ถ่ายทอดธรรมเนียมและประเพณีได้อย่างละเอียดเป็นขั้นเป็นตอน ถือเป็นแบบอย่างให้พุทธศาสนิกชนได้ปฏิบัติ ทั้งยังสะท้อนให้เห็นธรรมเนียมและประเพณีในพุทธศาสนาบางประการที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจวบจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมการศาสนา. 2523. **ศาสนพิธีฉบับกรมการศาสนา**

กระทรวงศึกษาธิการ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กรมการศาสนา

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. 2542. **พระราชพิธีสิบสองเดือน.**

กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

บุญมี แท่นแก้ว. 2547. **ประเพณีและพิธีกรรมในพุทธศาสนา.** กรุงเทพฯ:

โอเดียนสโตร์.

ปรีชิต สุกณะพัฒน์. 2548. **ศาสนพิธี.** กรุงเทพฯ: แสงดาว.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2538. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล**

ธรรม. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). 2546. **พุทธธรรม: มัชฌิมาปฎิปปทา หรือกฎธรรมชาติ และคุณค่าสำหรับชีวิต.**

พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมวโรดม (บุญมา คุณสมปโน). 2538. **ระเบียบปฏิบัติของชาวพุทธ.**

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2546. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542.**

กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.

เรিং อรรถวิบูลย์. 2516. **ระเบียบประเพณีสงฆ์.** กรุงเทพฯ: สำนักงาน

หอสมุดกลาง09.

ลิไทย,พระยา. 2515. **ไตรภูมิพระร่วง.** กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

พระวินัยปิฎก. (ออนไลน์). สืบค้นเมื่อวันที่ 20 กันยายน 2553 จาก

<http://www.lambuddhism.com/tripitaka/prawinai/2.7.html>.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. 2535.

หลักพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 8. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

สุเมธ เมธาวิทยกุล. 2532. **สังกัปปพิธีกรรม.** กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

เสาวลักษณ์ อนันตศาสนต์. 2546. **คติชนกับศาสนา**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

เสฐียรโกเศศ. 2514. **การศึกษาเรื่องประเพณีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์การศาสนา.

เสฐียรโกเศศ. 2517. **การศึกษาศิลปะและประเพณี**. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.

เสฐียรโกเศศ. 2546. **ประเพณีเบ็ดเตล็ด**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศยาม.

เสฐียรโกเศศ. 2551. **ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศยาม.

เสฐียรโกเศศ. 2529. **ประเพณีต่าง ๆ ของไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
องค์การค้าของคุรุสภา.

เสฐียรโกเศศ. 2459. **ลัทธิธรรมเนียมและประเพณีของไทย**. กรุงเทพฯ:
บรรณาการ.

ศาสนพิธีสำหรับภิกษุสามเณรและประชาชน ภาคพิธีการทำบุญและ
อนุโมทนาวิธี. 2540. กรุงเทพฯ: ธรรมสภา.

เสฐียรโกเศศ. ม.ป.ป. **ประเพณีไทยเรื่องทำบุญสวดมนต์เลี้ยงพระ**. ม.ป.ท.

ไอร์แลนด์, จอห์น ดี. 2546. **คัมภีร์อุทาน**. แปลโดย กิ่งแก้ว อัดถากร. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).